

DYLEMATY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU NAUK I EDUKACJI ДИЛЕМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВИТИ

ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Олена БАРАНОВСЬКА
(Київ, Україна)

ДИДАКТИЧНА МОДЕЛЬ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ

Active searches are currently being conducted for new approaches to the creation and implementation of an individual trajectory of a child's development in an unstable social situation, intensive searches for new forms, methods and means of education and upbringing, the growth of social partnership between the family, school and other institutions. The productivity of the relationship between education and child development depends on the implementation of the strategic principles of the new Ukrainian school: fundamentalization, humanization, humanitarianization, integration, differentiation, individualization, creativity, optimization, etc. A modern elementary school transforms traditional forms and methods of learning, uses the possibilities of virtual cooperation, the results of various experiments of advanced teachers and different types of educational institutions, taking the best from them. The urgent task of the modern school is to create and implement a didactic model of individualized learning as a means of compensating for the educational losses of pupils of general secondary education institutions in the conditions of martial law.

Наразі ведуться активні пошуки нових підходів до створення та реалізації індивідуальної траєкторії розвитку дитини у нестабільній соціальній ситуації, інтенсивні пошуки нових форм, методів та засобів навчання і виховання, зростання соціального партнерства сім'ї, школи та інших інститутів. Продуктивність взаємозв'язку навчання та розвитку дитини залежить від реалізації стратегічних принципів нової української школи: фундаменталізації, гуманізації, гуманітаризації, інтеграції, диференціації, індивідуалізації, життєтворчості, оптимізації тощо. Сучасна початкова школа трансформує традиційні форми і методи навчання, використовує можливості віртуального співробітництва, результати різноманітних експериментів передових вчителів та різних типів навчальних закладів, беручи з них найкраще. Нагальним завданням сучасної школи є створення та реалізація дидактичної моделі індивідуалізації навчання як засобу компенсації освітніх втрат учнів закладів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану.

Питання індивідуалізації та диференціації навчання досліджували радянські та українські науковці, зокрема за такими напрямками: філософські та психологічні підходи до питання індивідуалізації навчання (Г. Балл, І. Зязюн, В. Давидов, О. Леонтьєв, В. Рибалка, С. Рубінштейн); теоретико-методологічні питання дифере-

нціації та індивідуалізації навчання (В. Андронатій, Г. Васьківська, В. Володько, С. Гончаренко, В. Кремень, Н. Ничкало, А. Самодрин, П. Сікорський, Д. Тхоржевський, І. Унт, А. Фурман, М. Ярмаченко, О. Ярошенко); особистісно орієнтований та індивідуальний підхід до навчального процесу як засадничий принцип індивідуалізації та диференціації навчання учнів (Н. Арістова, О. Барановська, І. Бех, С. Бондар, І. Зязюн, В. Кизенко, Л. Липова, В. Лозова, О. Малихін, Л. Момот, Вал. Паламарчук, О. Савченко, С. Трубочева, Л. Шелестова, О. Ярошенко); технології поетапного формування знань, умінь і навичок (Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Лозова, Вал. Паламарчук, В. Рибалка, О. Савченко); різні способи діагностики індивідуальних особливостей учнів (Ю. Гільбух, Є. Климов, Р. Немов, В. Рибалка); умови реалізації індивідуального та особистісно орієнтованого підходу в початковій школі (Н. Бібік, О. Барановська, М. Вашуленко, О. Киричук, О. Онопрієнко, О. Савченко, Н. Скрипченко, Л. Шелестова); умови реалізації індивідуального та особистісно орієнтованого підходу в основній та старшій школі (С. Алексєєва, Н. Арістова, О. Губачов, В. Кизенко, О. Кравчук, О. Корсакова, Л. Липова, О. Малихін, Р. Попов, С. Трубочева, О. Черноус) та ін. В педагогічних енциклопедіях та словниках визначення *поняття «індивідуалізація навчання»* базується на врахуванні індивідуальних особливостей дитини і створенні потенційних можливостей в навчально-виховному процесі для їх реалізації. В них поняття «індивідуалізація навчання» визначається як організація навчального процесу із врахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дозволяє створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного учня. В *Енциклопедії освіти (2021)* поняття «індивідуалізація навчання» визначається як *організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів з метою створення сприятливих умов для реалізації їхніх пізнавальних можливостей потреб, інтересів*. Там само поняття «диференційований освітній процес» визначається як *процес, за якого здобувачів освіти поділяють на типологічні (гомогенні) групи за рівнем успішності (досягнень), темпом навчання, індивідуальними навчальними можливостями, пізнавальними інтересами, професійним самовизначенням, інклюзивними характеристиками*. Такий процес є ефективним засобом реалізації індивідуального та особистісно орієнтованого підходів [1]. Індивідуалізація навчання, спрямовуючись на розвиток особистості, підпорядковує форми, методи і засоби дидактичного впливу, педагогічні технології до індивідуальних особливостей задля забезпечення передбачуваного рівня сформованості ключових компетентностей й освітнього результату. Науковці розглядали поняття «індивідуалізація навчання» на стику психології та педагогіки і на цій основі виникли відповідні дидактичні підходи розроблення змісту та технологій навчання. Поступовий відхід від колективних форм організації навчальної діяльності учнів, зміни усталених форм навчання все більше дають можливість розвивати індивідуальні та групові форми взаємодії, визначати індивідуальну траєкторію навчання і розвитку дитини.

З основних визначень ключових понять можна виокремити наступні: «індивідуалізація навчання», «індивідуалізований підхід», «індивідуальний підхід», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання», «індивідуальна освітня траєкторія», «індивідуальна траєкторія навчання», «індивідуальний освітній маршрут», «індиві-

дуальна освітня програма», технології індивідуалізації навчання тощо. Поняття «*індивідуалізація навчання*» в науковій літературі розглядається як педагогічний принцип побудови системи відносин учня з учителем, де враховуються і розвиваються індивідуальні особливості кожного учасника; як форма організації навчальної діяльності учнів на уроці; як освітня технологія, що ґрунтується на принципі індивідуалізації. Поняття «*індивідуалізоване навчання*» визначається в наукових джерелах як вид навчання, що здійснюється на засадах індивідуалізації із застосуванням відповідних технологій, метою якого є розвиток індивіда згідно з його здібностями і в притаманному для нього темпі. Тобто це навчання за індивідуальними програмами, змістом, формами, засобами, темпом, формами контролю і оцінювання тощо, де передбачається всебічне вивчення особливостей учнів (їхніх потреб, інтересів, здібностей і можливостей), наявність відповідно підготовлених учителів, адаптованих та індивідуалізованих курсів, програм, розвинена матеріально-технічна база. Отже, на основі проведеного аналізу основних понять можна *виокремити основні аспекти індивідуалізації навчання*:

- *соціальним аспектом* індивідуалізації навчання є цілеспрямований вплив на всебічний розвиток дитини (її здібностей, творчої індивідуальності зі врахуванням індивідуальних особливостей);
- *психологічним аспектом* індивідуалізації навчання є спрямованість на створення сприятливих умов для індивідуального розвитку дитини в навчальному середовищі (спільна продуктивна діяльність у «трикутнику партнерства»);
- *дидактичним аспектом* індивідуалізації навчання є створення дидактичних умов для навчання та розвитку дитини і її особистому просторі, створення індивідуальної освітньої траєкторії та індивідуального освітнього маршруту шляхом реалізації педагогічних технологій індивідуалізованого навчання (із застосуванням певної сукупності форм, методів та засобів навчання);
- *методичним аспектом* індивідуалізації навчання є створення цілісної методичної системи, яка зможе вирішити основні дидактичні цілі (підручник, методичні рекомендації, дидактичні матеріали тощо) [2–6].

В обставинах, коли більшість українських дітей знаходиться у важких для них умовах життя і розвитку, вкрай важливою є оптимізація організації освітнього процесу в початковій школі, зокрема, адаптація моделей та технологій індивідуалізації та диференціації навчання як інструменту компенсації освітніх втрат учнів. Нинішня ситуація потребує від системи освіти насамперед гнучкості та адаптивності, створення різних способів зворотного зв'язку вчителів та учнів, тісної співпраці з психологічними та медичними установами. Наразі міжнародна спільнота докладає чимало зусиль із розроблення механізмів захисту освіти в умовах надзвичайних ситуацій та військових дій. Українські науковці вивчають можливості подолання негативних впливів, аналізуючи дієві міжнародні документи і практики та адаптують їх до наших реалій життя (О. Локшина, О. Глушко, А. Джурило, С. Кравченко, О. Максименко, Н. Нікольська, О. Шпарик) [7]. Освіта в умовах збройних конфліктів, організація навчання в умовах війни та відновлення освітнього процесу після закінчення бойових дій вивчається багатьма міжнародними організаціями: ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ОЕСР, Німецьким товариством міжнародного співробітництва (GIZ), Глобальною

коаліцією на захисті освітніх установ від нападів (GCPEA), Міжвідомчою мережею освіти в надзвичайних ситуаціях (INEE), Агентством ООН у справах біженців (UNHCR), Інститутом досліджень миру в Осло, Норвегія (PRIO) тощо. Науковці вважають, що забезпечення продовження процесу навчання в нестабільних умовах означає надання освіти в інший можливий спосіб: за допомогою зміни місць навчання, використання неформальних програм навчання, прискорення навчальних занять, залучення тимчасових місць для навчання, домашніх шкіл, використання дистанційних та відкритих методів навчання. Школи України вимушені працювати в надскладних життєвих ситуаціях та вирішувати як освітні, так і медико-психологічні проблеми. Вікові особливості дитини на кожному році навчання в початкових класах диктують вибір відповідних технологій, зокрема, форм і методів навчання у змішаному форматі. Саме змішане навчання в початковій школі залучає нові Інтернет-технології, які дозволяють врахувати індивідуальний темп навчання і розвитку учня, мотивувати його, відстежити його особисті досягнення.

Задля подолання проблем в дітей в нестабільному середовищі фахівці мають враховувати основні їхні *потреби*:

- ✓ навчальні потреби (мінімізація освітніх втрат; адаптація до нових умов навчання);
- ✓ соціальні та комунікативні потреби (вивчення нової мови; спілкування з іншими дітьми та дорослими; адекватне сприйняття себе в іншому середовищі);
- ✓ емоційні та психологічні потреби (відчуття безпеки, подолання розпачу, розлуки, втрати, наслідків травмувань, відновлення стабільності, відновлення мотивації до навчання та творчості) тощо.

Тому на перший план виходять проблеми організації навчання учнів початкової школи в умовах постійних змін ситуації безпеки та психологічного навантаження; необхідність оптимізації існуючих та створення нових алгоритмів діагностування ступеню освітніх втрат учнів початкової школи; постійний пошук засобів, способів, форм і методів мотивації дитини; пошук нових методів активізації пізнавальної діяльності учнів в нестабільному середовищі. Враховуючи вищесказане, актуальним напрямком наукових пошуків є створення дидактичної моделі індивідуалізації навчання в початковій школі в умовах змішаного навчання.

Дидактична модель індивідуалізації навчання в початковій школі в умовах змішаного навчання в нестабільному середовищі перш за все має містити наступні компоненти.

1. *Методологічний компонент* дидактичної моделі складають основні *тенденції індивідуалізації навчання в початковій школі в умовах змішаного навчання: тенденція гуманітаризації освіти* (гуманітаризація освіти як процес, спрямований на засвоєння особистістю гуманітарного знання, гуманітарного потенціалу кожної галузі знань, на присвоєння особистістю загально значущих цінностей кожної з них); *трансформація дидактичного компонента дистанційного (змішаного) навчання* (створення якісно нового інформаційного освітнього середовища, що сприятиме розвитку особистості учня, трансформація та адаптація педагогічних технологій і форм навчання до нової інформаційної взаємодії між вчителем та учнем); *варіативний підхід до змісту та технологій індивідуалізованого навчання* (постійна адаптація педагогічних тех-

нологій та можливостей їхньої реалізації в нестабільному освітньому середовищі); *інформаційна (читацька) компетентність як основний чинник ефективності змішаного навчання* (оволодіння дитиною вміннями роботи з інформацією, поступове формування досвіду практичного застосування дистанційного навчання) [8].

II. *Змістовий компонент* дидактичної моделі індивідуалізації навчання в початковій школі в умовах змішаного навчання включає основне поняття: *інформаційна (читацька) компетентність* учня, який постійно розвивається та пізнає оточуючий світ. Ця компетентність ґрунтується на сформованості *наскрізних умінь учнів*, базовою з яких є вміння читати з розумінням та вміння висловлювати власну думку усно та письмово. Саме ці вміння учнів початкових класів в умовах воєнного стану в початковій школі зазнали найбільших освітніх втрат (за останніми моніторингами). Тобто моніторинг стану сформованості читацької компетентності учнів має відбуватися постійно і на державному рівні, а її формування – відбуватися в адаптованому освітньому просторі в умовах воєнного стану. Важливими *чинниками ефективного формування інформаційної та читацької компетентностей* ми виокремили: створення та впровадження програми формування інформаційних (читацьких) умінь в учнів початкових класів; розроблення варіантів компенсації освітніх втрат учнів початкових класів в умовах війни та повоєнного стану. Нами з початку 1990-х років було створено кілька варіантів *програм та методик формування читацьких умінь в учнів початкових класів* (О. Почупайло (Барановська)). Системний підхід до формування читацьких умінь як складової частини комплексу інформаційних умінь учнів початкової школи повинен мати єдину рівневу систему їх формування: вміння мають змінюватися на об'єктному, рівневому, структурному та якісному рівнях [9–11].

Читацька компетентність визначається науковцями як здатність особи широко розуміти текст як частину повсякденного життя й навчальної діяльності, шукати нову інформацію, відтворювати і використовувати її, інтерпретувати зміст і формулювати умовиводи, осмислювати й оцінювати зміст і форму тексту [12]. В структурі категорії «*інформаційна компетентність*» ми виділяли такі компоненти: *когнітивний* (процеси переробки інформації: аналіз інформації, порівняння, узагальнення, синтез та ін.); *ціннісно-мотиваційний* (входження дитини в світ цінностей, ступінь її мотиваційних потягів); *технологічний* (технологічні навички та вміння роботи з інформаційними потоками); *комунікативний* (застосування технічних засобів комунікацій в процесі передавання інформації, володіння культурою мовлення); *рефлексивний* (саморегуляція особистості, самоуправління поведінкою, розширення самосвідомості, самореалізації) [13–14].

III. *Процесуальний компонент* дидактичної моделі індивідуалізації навчання в початковій школі в умовах змішаного навчання складають *технології індивідуалізованого навчання та формування наскрізних умінь учнів початкових класів*, адаптованих до реалізації в нестабільному середовищі. *Метою технологій індивідуалізованого навчання* ми виокремлюємо: виявлення індивідуальних особливостей дитини; врахування зони найближчого розвитку дитини; формування позитивної мотивації; компенсація освітніх втрат дитини. *Класифікаційними характеристиками* технологій цього виду є: загальнонавчальність, дитиноцентризм, гуманістичність, розвивальний потенціал, гнучкість, адаптованість, варіативність. *Авторська технологія*

формування інформаційної (читацької) компетентності містить такі етапи: кумуляції (актуалізація накопиченого читацького та інформаційного досвіду); діагностики (визначення рівня сформованості складової компетенції); мотивації (створення атмосфери зацікавленості, інтересу до діяльності); психологічної реабілітації (зняття тривожності, компенсація психологічних травм дитини, переключення на позитивну діяльність); рефлексії (усвідомлення суті та структури вміння, робота за правилами-орієнтирами); тренування (відпрацювання складових читацьких та інформаційних умінь та навичок); узагальнення (узагальнення та систематизація набутих вмій); контроль та корекція (перевірка рівня сформованості компетенції на певному рівні); перенесення (застосування набутих компетентностей на інших видах діяльності, в реаліях життя) [15–20].

Отже, підсумовуючи сказане, виходом в ситуації значних освітніх втрат дитини молодшого шкільного віку в умовах неможливості регулярного навчання є реалізація технологій індивідуалізованого навчання. Зокрема, це: врахування загальної готовності дитини до навчальної діяльності; регулярний моніторинг змін рівнів підготовки учнів; розроблення та адаптування існуючих діагностик для виявлення рівня сформованості етапі наскрізних умінь учнів початкових класів, зокрема, вміння читати з розумінням, яке є для учня початкової школи головною базою для подальшого успішного навчання; діагностування психологічного стану дитини за різними факторами (у т.ч. – виявлення рівня тривожності та мотивації); вивчення індивідуальних особливостей дитини різними методами; здійснення перспективного аналізу, прогноз майбутніх утруднень; використання індивідуальної та групової роботи в усіх можливих варіантах; створення індивідуальної освітньої траєкторії дитини як персонального шляху реалізації її особистісного потенціалу [21–23].

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В.Г. Кремень; заст. гол. ред. В.І. Луговий, О.М. Топузов; відп. наук. секр. С.О. Сисоєва; редкол.: О.І. Ляшенко, С.Д. Максименко, Н.Г. Ничкало, П.Ю. Саух, Л.Д. Березівська, І.Д. Бех, В.Ю. Биков, М.С. Гальченко, В.В. Засенко, С.А. Калашнікова, М.О. Кириченко, Л.Б. Лук'янова, В.Г. Панок, В.О. Радкевич, О.Я. Савченко, М.М. Слюсаревський, О.В. Сухомлинська]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1044 с.; С. 243–244.
2. Барановська О.В. Індивідуалізація навчання: термінологічний аналіз. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XIII: Утилітарна цінність наукових досліджень* [Ред. Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль–Херсон: Посвіт, 2022. С. 70–72.
3. Барановська О.В. Теоретико-методологічні основи індивідуалізації навчання в початковій школі. *Theoretical foundations of the functioning of Education. Ways to improve the effectiveness of educational activities: collective monograph* / Baranovska O. – etc. – International Science Group. Boston: Primedia Launch, 2021. 674 p.; P. 16–23.
4. Барановська О.В. Індивідуалізація навчання як психолого-педагогічна проблема. *Стан освітнього процесу в умовах викликів сьогодення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 12 лютого 2021 р)*. Дніпро: Міжнародний гуманітарний дослідницький центр, 2021. С. 9–11.

5. Барановська О.В. Індивідуалізація навчання: здобутки, труднощі, перспективи. *Innovative technologies in science and education. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Jerusalem, Israel, 2021.* Pp. 159–164.
6. Шелестова Л.В. Індивідуалізація навчання: аналіз трактовок понять. *EDITORIAL BOARD.* 2022. С. 268.
7. *Освіта в реаліях війни: орієнтири міжнародної спільноти: оглядове видання* [Олег Топузов (заг. ред.), Олена Локшина (ред.)]; Нац. акад. пед. наук, Ін-т педагогіки НАПН України]. Київ: Пед. думка, 2022. 66 с.
8. Барановська О.В. Змішане навчання у початковій школі: нові форми взаємодії: *Методичні рекомендації.* Київ: «Фенікс», 2021. 64 с.
9. Почупайло О.В. Формування читацьких умінь у учнів I–IV класів, *дис. канд. пед наук.*, Нац. пед. ун-т ім. О. Горького, Київ, 1994. 179 с.
10. Почупайло О.В. Програма формування читацьких умінь у школярів. *Початкова школа*, 1997. № 10. С. 29–38.
11. Почупайло О.В. Інформаційні вміння – складова навчальної культури учня. *Педагогіка і психологія.* 1996. № 4. С. 95–102.
12. *Стан сформованості математичної та читацької компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти.* 2018. URL: <https://testportal.gov.ua/zvity-dani-2/>
13. Барановська О.В. Інформаційна компетенція: дидактичні підходи, технологія формування, передовий досвід. *Практико зорієнтований посібник.* Запоріжжя: Хортиця, 2008. 141 с.
14. Барановська О.В. Інформаційна компетенція – ключова компетенція випускника профільної школи. *ЦІППО.* URL: <http://www.cippe.edu.ua/forum/viewtopic.php?t=120&highlight=&sid=783d986e99a9c663498106>
15. Барановська О.В. Індивідуалізація та диференціація навчання як засіб компенсації освітніх втрат учнів початкової школи. *Проблеми сучасного підручника.* 2023. (29). С. 14–23.
16. Барановська О.В. Можливості технологій індивідуалізованого навчання з компенсації освітніх втрат в умовах воєнного стану (початкова школа). *Modern research in world science. Proceedings of the 6th International scientific and practical conference.* Lviv, Ukraine: SPC «Sci-conf.com.ua», 2022. Pp. 338–342.
17. Барановська О.В. Уміння читати з розумінням: компенсація освітніх втрат учнів початкової школи в умовах воєнного часу / *Зб. матеріалів II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 22-23 листопада 2022 р.* / за наук. ред. доктора педагогічних наук професора, дійсного члена (академіка) НАПН України О.Топузова; доктора педагогічних наук професора О. Малихіна. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. С. 78–82.
18. Барановська О.В. Дидактичні умови організації освітнього процесу в початковій школі в умовах воєнного стану. *Modern research in world science. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference.* SPC «Sci-conf.com.ua». Lviv, Ukraine. 2023. Pp. 418–422.

19. Барановська О.В. Технології індивідуалізованого навчання в умовах воєнного часу: завдання та особливості реалізації в початковій школі. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: новації, досвід, перспективи: збірник тез доповідей III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (20 квітня 2023 року, м. Запоріжжя)* / за заг. ред. Л.О. Суцценко. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2023. С. 29–31.
20. Паламарчук В.Ф. Першооснови педагогічної інноватики. К.: Знання України, 2005. Т. 1. 420 с.
21. Барановська О.В. Дидактичні можливості групової роботи в умовах змішаного навчання в початковій школі: виклики воєнного часу. *Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 430–435.
22. Барановська, О.В. Підручник для початкової школи в умовах змішаного навчання. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том 7: Чинники оцінювання якісних досліджень [колективна монографія]*; [Наук. ред. Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін–Ужгород–Перемишль: Посвіт, 2022. С. 76–87.
23. Барановська О.В. Шкільний підручник в умовах нового освітнього середовища. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць* [ред. кол.; голов. ред. О.М. Топузов]. Київ: Педагогічна думка, 2018. Вип. 21. С. 20–30.